

<https://helda.helsinki.fi>

Neuvotteluja ja sovittelua : Kriittisiä havaintoja ohjaustyöstä

Niemi, Anna-Maija

Gaudeamus

2019-10-25

Niemi , A-M , Kalalahti , M , Varjo , J & Jahnukainen , M 2019 , Neuvotteluja ja sovittelua : Kriittisiä havaintoja ohjaustyöstä . julkaisussa M Jahnukainen , M Kalalahti & J Kivirauma (toim) , Oma paikka haussa : Maahanmuuttotauustaiset nuoret ja koulutus . Gaudeamus , Helsinki , Sivut 49-67 .

<http://hdl.handle.net/10138/309902>

---

unspecified

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

2

NEUVOTTELUJA JA SOVITTELUA

Kriittisiä havaintoja ohjaustyöstä

*Anna-Maija Niemi, Mira Kalalahti, Janne Varjo &
Markku Jahnukainen*

Yhdenvertaisten koulutusmahdollisuuksien turvaaminen kaikille on suomalaisen koulutusjärjestelmän keskeisiä tavoitteita. Mahdollisuudet eivät saa olla kiinni asuinpaikasta, etnisestä tai maahanmuuttotaustasta, iästä tai sukupuolesta, terveydentilasta, vammaisuudesta tai muista tuen tarpeista. Tätä tavoitetta toteuttaa erityisesti kaikille yhteinen perusopetus ensimmäisestä yhdeksänteen vuosiluokkaan.

Vaikka hajontaa ja lohkoutumista on nähtävissä peruskouluksakin, yhteishaku yhdeksännen luokan keväällä on ensimmäinen selkeä koulutusmahdollisuuksia eriyttävä taitekohta. Peruskoulutaipaleen jälkeen koulutusjärjestelmä jakautuu kahteen erilliseen toisen asteen koulutusreittiin: ammatilliseen ja lukiokoulutukseen. Erilaisille koulutusreiteille ohjautumiseen vaikuttavat tutkitusti nuoren oman koulumenestyksen, suomen kielen taidon¹ sekä erityisen tuen tarpeen lisäksi perhe-taustaan liittyvät tekijät, kuten perheen sosioekonominen asema ja maahanmuuttotaustaisuus.

Vaikka Suomessa suurin osa kaikista ikäluokan nuorista aloittaa toisen asteen opinnot, siirtyminen toiselle asteelle ja

koulutusreiteille kiinnittyminen ovat usein tavallista haastavampia maahanmuuttotaustaisille ja erityistä tukea tarvitseville nuorille.² He keskeyttävät koulutuksen keskimääräistä useammin tai jäävät muita todennäköisemmin kiertämään erilaisissa lyhytkestoisissa nivelvaiheen koulutuksissa.³ Erityistä tukea tarvitsevilla nuorilla toisen asteen koulutuksen suorittaminen kestää pidempään kuin muilla nuorilla, ja suurin osa heistä suuntaa ammatilliseen koulutukseen lukion sijaan.⁴ Näyttääkin siltä, että oppimisvaikeudet ja kielelliset haasteet sekä toisaalta tuen ja ohjauksen riittämättömyys vaikuttavat siihen, kuinka maahanmuuttotaustaisten ja erityistä tukea tarvitsevien nuorten koulutussiirtymät onnistuvat.⁵

Tarkastelemme tässä luvussa tuki- ja ohjauk käytäntöjä ohjauksen ammattilaisten – rehtoreiden, opinto-ohjaajien, erityisopettajien ja virkamiesten – haastattelujen ja opetus-suunnitelma-asiakirjojen perusteella. Tuomme esiin kriittisiä huomioita siitä, minkälaisia mahdollisuuksia nämä käytännöt avaavat maahanmuuttotaustaisille sekä erityistä tukea tarvitseville nuorille. Lopuksi esitämme, että koulutuksen tasa-arvon edistämiseksi suunnitellut kohdennetut ohjaus- ja tukikäytännöt eivät riittävästi tunnista kohderyhmänsä moninaisuutta. Niinpä ne voivat tavoitteistaan huolimatta myös rajoittaa nuorten etenemistä koulutuspoluilla.⁶

KOULUTUSMAHDOLLISUUKSIEN ERIYTYMINEN

Analyysimme lähtökohta on, että koulutusjärjestelmän ja työelämän eriarvoisuuden ja epätasapainon syitä tulisi etsiä mahdollisuuksien rakenteista (*opportunity structures*). Niillä tarkoitetaan syvään piirtyneitä, usein itsestään selvinä pidettyjä arvoja, käsityksiä ja periaatteita siitä, kuinka koulutusjärjestelmän tulisi toimia ja millaiset ratkaisut ovat hyviä.

MITÄ JA MITEN TUTKIMME?

Tarkastelemme ohjaustyön asiantuntijoiden haastattelu-puhetta: sitä, miten he puhuvat niistä mahdollisuuksista ja esteistä, jotka luonnehtivat maahanmuuttotaustaisten sekä erityistä tukea tarvitsevien nuorten koulutussiirtymiä. Kuva-taksemme mahdollisimman monipuolisesti nuorille suunnat-tuja ohjauksen ja tuen käytäntöjä analysoimme haastatteluja opetussuunnitelmissa esitettyjä tavoitteita vasten. Luvun tar-kempi tutkimustehtävä jakautuu kolmeksi kysymykseksi: Miten ja minkälaisiksi maahanmuuttotaustaisten ja erityistä tukea tarvitsevien nuorten koulutussiirtymien kuvataan raken-tuvan? Kuinka ohjauksen asiantuntijat neuvottelevat siirtymiä koskevan ohjaustyön tavoitteista ja kuinka he soveltavat nuo-ria näihin tavoitteisiin? Kuinka asiantuntijapuhe suhteutuu opetussuunnitelmien tavoitteisiin?

Analyysimme pohjautuu ensisijaisesti koulutuksellisten siirtymien asiantuntijoiden haastatteluihin TRANSIT- ja EMED-aineistoissa. Tämä aineistokokonaisuus koostuu seit-semän opinto-ohjaajan, neljän rehtorin, kahden kuntatason virkahenkilön ja kolmen opettajan haastatteluista. Teema-haastatteluissa keskusteltiin opiskelijoiden koulutuspoluista, siirtymistä, tuen käytännöistä, opiskelijoiden eroista ja moni-naisuudesta sekä koulutuksen tasa-arvosta. Lisäksi käytämme haastatteluiden analyysin tukena luvussa 1 esiteltyjä opetus-suunnitelma-asiakirjoja. Hyödynnämme haastatteluaineiston analyysin taustoittamisessa myös EMED-hankkeessa tuotettuja etnografisia kenttämuistiinpanoja lukiokoulutuksesta. Mene-telmänä on aineiston tulkitseminen vuoropuhelussa teoreettisten käsitteiden ja tutkimuskirjallisuuden kanssa sekä aineiston tematisointi tutkimuskysymysten ohjaamana.

Mahdollisuuksien rakenteet muovaavat koulutuspoliittista päätöksentekoa ja samalla tarjolla olevia koulutuksellisia väyliä ja käytäntöjä.⁷ Nämä rakenteet luovat kehykset, joiden sisällä taustoiltaan erilaisten nuorten odotetaan tekevän puntaroituja, ”tarkoituksenmukaisia” ja ”oikeanlaisia” valintoja.⁸ Koulutus ja työelämä tarjoavat nuorille sekä mahdollisuuksia että riskejä, eivätkä niiden hyödyt ja haitat jakaudu tasaisesti. Yhden ja kaikille samanlaisen mahdollisuuksien rakenteen sijaan tuleekin puhua useista erilaisista mahdollisuuksien rakenteista.⁹

Suomen ja muiden Pohjoismaiden edustamassa universalistisessa siirtymäjärjestelmässä yhteiskunnallinen turvaverkosto on vahva ja ohjaus on laajamittaista sekä koulutuksen kaikilla asteilla että siirtymävaiheissa.¹⁰ Niinpä tarkastelemme myös sitä, onko tällainen vahvasti institutionalisoitu ohjaus luonteeltaan normatiivista eli sisältääkö se ennakko-oletuksia siitä, millälaisia koulutussiirtymien tulisi olla.¹¹ Kuten nuorisotutkijat Axel Pohl ja Andreas Walther ovat kuvanneet,¹² koulutussiirtymien politiikassa pääpaino on kasvatuksellisissa ja kuntouttavissa aktivointikeinoissa, joiden avulla nuoria yritetään ohjata tavanomaisiin ja hyvänä pidettyihin koulutusvaihtoehtoihin sen sijaan, että kurkottauduttaisiin tarkastelemaan nuorten omia kouluttautumispyrkimyksiä.¹³

Suomalaisen koulutuspolitiikan on esitetty osin epäonnistuneen maahanmuuttotaustaisten ja erityistä tukea tarvitsevien nuorten moninaisuuden tunnistamisessa.¹⁴ Esimerkiksi alisuoriutumista koetetaan ehkäistä yhdenmukaisilla ja liian yksinkertaistetuilla keinoilla: ne keskittyvät kielitaidon vahvistamiseen ja erilaisten ammatillisten koulutusvaihtoehtojen etsimiseen.¹⁵ Vaikka ohjaus on institutionalisoitu Suomessa osaksi koulutusjärjestelmää, eri nuorille avautuvat mahdollisuudet ja yhteiskunnalliset asemat poikkeavat toisistaan.

KOULUTUSSIIRTYMIEN ”VIRALLINEN TOTUUS” OPETUSSUUNNITELMISSA

Koulutuspoliittiset dokumentit, kuten opetussuunnitelmat, esittelevät kunkin ajankohdan ”virallisen totuuden” koulutuksesta ja sen siirtymävaiheista.¹⁶ Opetussuunnitelmissa asetettuja tavoitteita voi filosofi Michel Foucault’n sanoin tarkastella ”käytäntöinä, jotka systemaattisesti muovaavat niitä kohteita, joista ne puhuvat”.¹⁷ Sanavalinnat rakentavat osaltaan ymmärrystä siitä, miten koulutus ja sen siirtymävaiheet tulee nähdä. Opetussuunnitelmiin kirjatut koulutuspoliittiset linjaukset tarjoavat peilauspinnan sille näkemysten kirjolle, joka koulutusasiantuntijoiden haastatteluista välittyy.¹⁸ Ohjausta koskevat suuntaviivat ja päätavoitteet eri opetussuunnitelmissa voidaan tiivistää seuraavasti (ks. myös luku 1).

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet kuvailee peruskoulun jälkeistä reittiä suoraviivaisena siirtymänä toiselle asteelle – joko ammatilliseen tai lukiokoulutukseen.¹⁹ Koulutuspolun jatkuminen kuvataan lineaarisena ja yksilöllisenä; ohjauksen tavoitteeksi määritellään oppilaan tukeminen hänen ”kykyihinsä, arvoihinsa, odotuksiinsa ja kiinnostuksen kohteisiinsa” pohjautuvien valintojen tekemisessä. Siirtymä peruskoulusta toiselle asteelle kuvataan haastavaksi etenkin erityistä tukea tarvitseville nuorille, ja ohjaustyön katsotaan edellyttävän moniammatillista yhteistyötä kummallakin kouluasteella työskentelevien ammattilaisten kesken. Vanhemmille tulee myös tiedottaa prosessista ja kutsua heidät mukaan siirtymäneuvotteluihin.

Perusopetuksen lisäopetus, kymppiluokka, on tarkoitettu niille nuorille, joilla ei ole toisen asteen opiskelupaikkaa tai jotka tarvitsevat lisää aikaa tulevaisuudensuunnitelmien laatimiseen. Ohjauksen tavoitteet ovat niin ikään yksilöllisiä, mutta ne on kohdennettu hieman toisin kuin perusopetuksessa.²⁰

Keskeinen käsite lisäopetuksen opetussuunnitelmassa on ”työelämäntuntemus”. Tätä tavoitellaan ohjauksella, jonka päätavoitteena on tarjota mahdollisuuksia tutustua erilaisiin ammatteihin sekä ohjata nuoria valitsemaan koulutus- ja uravaihtoehtojen välillä. Koulutusvaihtoehtojen kirjo näyttäytyy lisäopetuksessa laajempaan, sillä myös valmentava koulutus on nimetty yhdeksi mahdolliseksi peruskoulun jälkeiseksi koulutusvaihtoehdoksi.

Ammatilliseen koulutukseen valmentavan koulutuksen (VALMA) kohderyhmäksi kuvataan ne nuoret, jotka ovat päättäneet peruskoulunsa sekä tarvitsevat tukea ja ohjausta koulutus- ja ammatinvalintaan.²¹ Koska VALMA tähtää siihen, että nuori pääsisi opiskelemaan tutkintoon johtavaan ammatilliseen koulutukseen, sillä on yhteyksiä niin työelämään kuin ammatillisiin oppilaitoksiinkin. Ohjauksen tavoitteet VALMA-koulutuksessa on rakennettu oppimaan oppimisen taitojen ja ammatillisen koulutusvalinnan tukemisen ympärille.

Edellä esitelyihin opetussuunnitelmiin verrattuna *lukio-opetuksen valmistavan koulutuksen* tavoitteisto on kapeampi.²² Koulutuksen päätavoitteena on valmentaa maahanmuuttajia ja muita vieraskielisiä oppilaita ylioppilaskirjoituksiin tähtääviin lukio-opintoihin kehittämällä heidän kieli- ja opiskelutaitojaan. Opiskelutaitojen ohella opetussuunnitelmassa tulee esiin myös koulutusvalinnan ”realistisuus”. Tällä tarkoitetaan sitä, että nuoren tulisi osata asettaa ja tavoitella vain sellaisia päämääriä, joita pidetään hänen koulumenestyksensä perusteella mahdollisina. Jatko-opintoja tai työllistymistä koskevia asioita ei korosteta opetussuunnitelmassa, mutta ”valmius aktiivista kansalaisuutta kohtaan” on yksi koulutuksen tavoitteista.

Lukion opetussuunnitelman perusteet sisältävät muihin opetussuunnitelmiin verrattuna paljon puhetta ohjauksesta.²³ Yksi lukion keskeisistä tavoitteista onkin ohjata ja valmentaa

opiskelijoita eteenpäin heidän koulutuspoluillaan. Ohjaus kuvataan läpi lukiokoulutuksen kulkevana kokonaisvaltaisena ja pitkäkestoisena prosessina ja se nähdään myös tapana opettaa ja ohjata opiskelijoiden oppimisprosesseja. Opetussuunnitelmassa on lisäksi erillinen, opinto-ohjausta oppiaineena esittelevä luku. Oppiaineen tarkoituksena on vahvistaa lukio-opintojen aikana opiskelijoiden itsevastuullisuutta eli vastuun ottamista omasta oppimisesta ja koulutyöskentelystä sekä kykyä asettaa tavoitteita. Tämän lisäksi ohjauksella tuetaan opiskelijoiden hyvinvointia, kasvua ja kehitystä.

Ammatillisten tutkintojen perusteissa opinto-ohjausta kuvataan yksilölliseksi ja henkilökohtaiseksi.²⁴ Tämän lisäksi mainitaan ”muu tarpeellinen ohjaus opinnoissa”. Ohjaus on yleisesti moniammatillista, mutta päävastuu siitä on opinto-ohjaajalla. Yhteistyö perheiden kanssa tuodaan esiin tärkeänä osana ohjausprosessia. Ohjauksessa huomio tulee kohdistaa erityisesti koulutussiirtymiin, kuten opintojen alkuvaiheeseen ja valmistumisvaiheeseen. Oppilaitos voi myös seurata opiskelijan työllistymistä tai etenemistä jatko-opintoihin kehittämällä ja laajentamalla omia ohjauskäytäntöjään. Erityisopetuksen merkitystä tuen osana korostetaan, ja siksi ohjauksen ja tuen käytäntöjä tulee kehittää niin, että jokaisella ammatillisella oppilaitoksella on velvollisuus ohjata niitä opiskelijoita, joilla on esimerkiksi oppimisvaikeuksia, poissaoloja tai elämänhallinnan ongelmia. Myös ammatillisten tutkintojen perusteissa korostetaan opiskelijan vastuuta oman opintosuunnitelman laatimisesta ja etenemisestä sen mukaisesti.

Ohjausasiakirjojen temaattinen analyysi toimi pohjana ohjauksen asiantuntijoiden haastattelujen analyysille. Keskeytimme analyysissa neljään ulottuvuuteen, jotka osaltaan määrittävät koulutussiirtymiä ja niitä koskevaa ohjaustyötä: siirtymän määrittelyyn, siirtymälle annettuun merkitykseen,

käsitykseen nuoresta siirtymävaiheessa sekä siirtymässä tarjottavaan ohjaukseen. Ulottuvuudet limittyvät osin keskenään, minkä vuoksi emme tässä jäsennä analyysin tuloksia suoraan niiden mukaan.

OHJAUKSEN MAHDOLLISUUDET SIIRTYMÄVAIHEISSA

Ohjauksen asiantuntijoiden haastatteluissa käsiteltiin ohjauksen keinoja ja mahdollisuuksia löytää jokaiselle tarkoituksenmukainen opiskelupaikka. Peruskoulun opinto-ohjaajat ja rehtorit painottivat pyrkimystä siihen, että kaikille oppilaille löytyisi oppivelvollisuuskoulun jälkeinen opiskelupaikka, joka olisi mahdollisimman sopiva ja turvallinen ja jossa he voisivat kasvaa omaan tahtiinsa:

Mut että toisten tarvii olla vaikka kaksi vuotta peruskoulun jälkeen neljän seinän sisällä vähän selvittä-mässä omaa sisintään ennen kuin ne pääsee sinne toiselle asteelle jatkamaan. Ei sekään väärin ole, ei tarvii mennä suoraan lukioon ja amikseen, kunhan on vaan tavallaan jonkinlainen turvaverkko siinä ympärillä, joka katsoo perään ja pitää huolen, ettei koko loppuelämä [mene] siellä neljän seinän sisällä.
(H1: Opinto-ohjaaja, peruskoulu)

Haastattelukatkelmassa peruskoulun opinto-ohjaaja tuo esiin toisen asteen koulutuksen tärkeyden mutta samalla kuvaa, että sinne ei edetä aina suoraviivaisesti tai vauhdikkaasti. Useat haastateltavat painottivat nuorten välisiä eroja. Osan nuorista kerrottiin tarvitsevan aikaa pohtia valintojaan, ja tällaisissa tapauksissa korostettiin sosiaalisten verkostojen merkitystä

nuoren tulevaisuudelle esimerkiksi jatko-opintokelpoisuuden tai työelämävalmiuksien sijaan.

Ammatillisten oppilaitosten ohjaushenkilöstön kerrontaa hallitsi puolestaan tulevien työntekijöiden kouluttaminen ja työllistäminen. Ihanteelliset koulutussiirtymät kuvattiin suora-viivaisiksi reiteiksi, joita pitkin joustaviksi ja itseohjautuviksi ammattilaisiksi koulutetut nuoret etenevät kohti työllistymistä. Puhetapa on linjassa ammatillisen koulutuksen uuden rahoitusmallin kanssa, jossa 15 prosenttia rahoituksesta perustuu tutkinnon suorittaneiden työllistymiseen ja siirtymiseen jatko-opintoihin.²⁵ Säröjä keskusteluun toivat kuitenkin maininnat monien, etenkin erityistä tukea tarvitsevien, nuorten haasteista työllistymisessä. Haastateltavat korostivat urasuunnittelun ja jälkiohjauksen merkitystä heidän tukemisessaan. Henkilökohtainen urasuunnittelu ja mahdollinen koulutuksen jälkeinen ohjaus ovat myös vuonna 2018 toteutetun ammatillisen koulutuksen reformin tavoitteiden mukaisia uusia ohjauksen muotoja.

Haastateltavat kuvasivat yleisesti toisen asteen koulutusta paikkana, jossa nuoret opettelevat itsenäisyyttä ja omatoimisuutta – tosin nämä tavoitteet saivat toisistaan poikkeavia sisältöjä eri koulutusreiteillä.

No paitsi tietysti se hyvä yleissivistys mitä täällä annetaan ja jatko-opintovalmiudet, niin tietysti ihan se nuoren kasvu, sen tukeminen, että he voivat turvallisesti kasvaa aikuisiksi ja itsenäisiksi ihmisiksi, jotka kantaa huolta itsestään ja toisistaan. Niin se on se lukion tehtävä. Ja monesti se, että kasvaa semmoiseksi hyvinvoivaksi ja ehjäksi persoonaksi.
(H6: Opinto-ohjaaja, lukio)

Kuten edellisessä katkelmassa, itsenäisyydellä ja omatoimisuudella viitattiin lukion ohjaustyössä lähinnä opiskelutaitoihin, jatko-opintovalmiuksiin sekä aikuistumiseen, kun taas ammatillisessa koulutuksessa aktiivisuudesta ja itseohjautuvuudesta puhuttiin tulevaisuuden työntekijän taitoina. Koulutussiirtymiä kunnissa hallinnoivat virkamiehet painottivat haastatteluissa yhtäältä velvollisuutta tuottaa jatko-opintokelpoisia ja helposti työllistyviä nuoria sekä toisaalta pyrkiä ehkäisemään koulupudokkuutta ja syrjäytymistä. Haastateltavat ikään kuin tasapainoilivat valtavirtaisten koulutusväylien (siirtyminen toisen asteen koulutukseen suoraan yhdeksänneltä luokalta) sekä erilaisten tuettujen ja kohdennettujen vaihtoehtojen, esimerkiksi valmentavien koulutusten, kehittämisen välillä.

Tavat, joilla ohjauksen asiantuntijat kuvaavat nuoria, valottavat heidän oletuksiaan nuorten siirtymistä ja nuorille tarjoutuvista mahdollisuuksista. Vaikka useat haastateltavista tunnustivat opiskelijoiden yksilöllisyyden korostamalla, että nuoria ei tulisi nähdä lähtökohtaisesti esimerkiksi ”maahanmuuttajaopiskelijoina” tai ”erityisen tuen tarpeessa olevina opiskelijoina”, osa kuitenkin tyypillisiä ohjaustarpeita kuvatesaan luokitteli heitä. Maahanmuuttotaustaisten nuorten esitettiin tyypillisesti tarvitsevan parempia taitoja suomen kielessä – esimerkiksi englannin tai oman äidinkielensä sijaan – pystyäkseen etenemään koulutusjärjestelmän tasolta toiselle. Opiskelun vaatiman kielitaidon puutteen tai oppimisvaikeuksien rinnalla haastateltavat toivat usein esiin maahanmuuttotaustaisten nuorten myönteiset asenteet koulutusta ja opiskelua kohtaan. Jotkut kuitenkin pitivät maahanmuuttotaustaisten nuorten ohjausta ”keskivertoa haasteellisempänä” esimerkiksi näiden ”epärealististen” tavoitteiden vuoksi:

Ja sitten toki saattaa olla aika epärealistisia tavoitteita, siis sillä tavalla, että on ne tietyt ammatit, millä on korkeampi statusarvo, niin ne täällä pyörii paljon puheessa, lääkärit ja lakimiehet. Että sitten joudutaan miettimään, että no miten käs ne omat vahvuudet siellä näkyvät, että sitten huomataan usein, että se matematiikan numero nyt ehkä näyttää tällä hetkellä siltä, että voi olla jopa lukionkin käyminen hankalaa. Se realiteettien taju kyllä korostuu eri tavalla maahanmuuttajien kanssa. (H2: Opinto-ohjaaja, lukio)

Ohjaustyöstä puhuessaan haastateltavat eivät kuitenkaan ilmaisseet erityisiä pyrkimyksiä sovittaa nuorten tavoitteita ja valintoja jatkumoksi, joka voisi johtaa näiden asettamiin tavoitteisiin esimerkiksi ammattikorkeakoulutuksen kautta (ks. luku 6). Vaikka osa haastateltavista toi esiin jopa erilaisia stereotyyppisiä oletuksia maahanmuuttotaustaisten nuorten soveltuvuudesta nimenomaan ammatilliseen koulutukseen, he myös kyseenalaistivat tällaisia oletuksia perustelemalla nuorten ohjaamista ammatilliseen koulutukseen esimerkiksi kielitaidolla tai ammatillisen koulutuksen lukiota vankemmilla tukikäytännöillä.

Haastattelujen analyysin perusteella esitämme, että koulutussiirtymien yhdenvertaisuuden edistämiseksi nuorten suunnitelmia ja koulutusvalintoja tulisi pystyä arvioimaan irrallaan suomen kielen taidosta tai erityisen tuen tarpeesta. Mikäli kielitaidon taso tai oppimisen tuen tarve suuntaavat ohjausta vahvasti, on uhkana, että nuoria ohjataan ennakkoletusten perusteella ja he päätyvät sen vuoksi itselleen huonosti sopiviin koulutusvaihtoehtoihin.²⁶

SIIRTYMÄT EIVÄT AINA OLE SUORAVIIVAISIA

Yleinen ja yksinkertaistettu kuvaus peruskoulun jälkeisestä siirtymästä oli ohjaustyön ammattilaisten mukaan seuraavanlainen: opiskelemaan haetaan yhteishaussa, minkä jälkeen kukin oppilas siirtyy valintansa mukaisesti joko ammatillisiin opintoihin tai lukiokoulutukseen. Siirtymän oletetaan tapahtuvan selkeärajaisella ajanjaksolla, joka käytännössä alkaa peruskoulun viimeisenä vuonna ja huipentuu yhdeksännen luokan jälkeisenä kesänä. Samanaikaisesti haastateltavat kuitenkin mainitsivat useita siirtymää haurastuttavia seikkoja, jotka liittyvät esimerkiksi nuorten elämäntilanteisiin. Vaikka suurin osa nuorista muodollisesti hakee ja tulee valituksi toiselle asteelle, joillakin nuorilla koulutuksen aloittamista ja siinä pysymistä vaikeuttavat esimerkiksi itsenäistymisprosessi, sosiaaliset olosuhteet, ongelmat koulunkäynnissä tai vaikeudet omalta tuntuvan koulutusvalinnan tekemisessä. Kuva yhtenäisestä ja yksivaiheisesta siirtymästä ei siis vastaa sitä todellisuutta, jonka ohjauksen ammattilaiset työssään kohtaavat.

Ohjaustyön ammattilaiset kuvasivat haastatteluissa useita vaihtoehtoisia, erityisesti maahanmuuttotaustaisille tai erityistä tukea tarvitseville nuorille tarjottuja reittejä peruskoulun jälkeiseen koulutukseen. Jotkin näistä reiteistä ovat vakiintuneempia, kuten kymppiluokka ja valmentavat koulutukset, toiset taas paikkakunta- ja jopa tapauskohtaisempia järjestelyjä. Vaikka vaihtoehtoiset reitit lisäävät järjestelmän joustavuutta ja monipuolisuutta, jatkuvat uudistukset muokkaavat niistä myös umpimähkäisiä ja vaikeasti ennakoitavia.²⁷ Esimerkiksi kymppiluokkaa lukuun ottamatta kaikkien valmentavien koulutusten nimet ovat vaihtuneet useita kertoja, ja niiden rakennetta on muokattu toistuvasti.²⁸ Haastattelemamme ammattilaiset toivoivatkin yhtäältä, että koulutussiirtymät olisivat monimuotoisia ja joustavia, toisaalta peräänkuuluttivat ennakoitavissa

olevia ja vakiintuneita käytäntöjä. Siirtymää tukevien erillisten tukimuotojen uudistamista ja uusien lyhytkestoisten projektien vuosittaista kehittelyä pidettiin koko koulutusjärjestelmän kehittymisen kannalta huonona – esimerkiksi valintaperusteet voivat vaihdella vuosittain.²⁹

Tää tämmöinen ei niin perinteisten koulutusvaihtoehtojen viidakko, niin se joka syksy on vähän eri ja saattaa vuoden vaihteessakin vähän muuttaa muotoaan. Se on perheiden ja nuorten kannalta myös ihan helvetillinen sotku selvittää aina, et mitä tälläkin hetkellä on tarjolla. (H1: Opinto-ohjaaja, peruskoulu)

Mutta mulle on siis välillä tullut näitä, just tää haasteellinen tilanne, että 16-vee tulee Suomeen, on käynyt peruskoulun muualla, niin mitä sitten, ei osaa suomea. Et tää on yksi kans, että ei oo sellaista suoraa, tai että tuonne. Koska lukio on vaikea ilman suomen kieltä, tai ei pysty oikein hyvin ainakaan heti. Sitten valmistava koulutus, lukioon valmistava koulutus, niin siinä oli kans tietty kielitaitokriteeri ja peruskouluvalmiudet, vaikka ne varmaan on jos on käynyt muualla. Mut ei oo yksiselitteistä. (H9: Koulutussuunnittelija)

Erityisesti suomen kielen taidon puutteiden katsottiin vaikeuttavan suoraviivaista siirtymistä koulutusasteelta toiselle. Useat haastateltavat esittivät huolensa siitä, että puutteellinen kielitaito saattaa peittää alleen nuoren muita taitoja ja osaimista:

Kun maahanmuuttajataustaisten kohdalla on se ongelma, että he saattaa olla hyvinkin taitavia ja

kielitaito estää sen näkyvyyden, ja se kielitaito kuitenkin koko ajan etenee siellä taustalla. Ja tää meidän järjestelmä ei sitä kuitenkaan pysty luovimaan, vaan menee tasan sen mukaan, mikä sillä hetkellä näkyy. Et he saattaa takkuilla siinä siirtymävaiheessa, joutua vaihtamaan opiskelupaikkaa, miettimään asioita uudestaan. (H3: Rehtori, peruskoulu)

Piiloon jäävien tietojen ja taitojen ajateltiin myös johtavan siihen, että maahanmuuttotaustaisia nuoria ohjataan herkästi ammatilliseen koulutukseen. Haastatteluissa korostuikin tarve tarkastella koulutussiirtymää joustavampana, esimerkiksi harjoittelujaksoja ja riittävää kielen oppimisen tukea sisältävänä vaiheena, jotta suomen kielen taito ei ohjaisi koulutusvalintaa niin vahvasti. Jos nuori oli tullut Suomeen myöhään eli noin 15–18 vuotiaana eikä ollut saapuessaan suorittanut perusopetusta loppuun, kattavan ja järjestelmällisen koulutuksen puute toi vielä oman lisänsä haastavaan tilanteeseen. Maahanmuutto siirtymävaiheessa luo paineen tehdä nopeasti päätöksiä tulevasta opiskelupaikasta, jolloin etenkin kielitaito ohjaa nuoria ”realistisena” näyttäytyviin vaihtoehtoihin sekä erilaisille kiertoreiteille kohti omia koulutustavoitteita.³⁰

Osa maahanmuuttotaustaisten nuorten kanssa siirtymävaiheessa työskentelevistä ammattilaisista kuitenkin korosti suomen kielen taidon tärkeyttä ja kannatti lukioon valmentavan koulutuksen valintakriteerien tiukentamista, jotta koulutukseen valitut nuoret pystyisivät etenemään toisen asteen opintoihin valmentavan vuoden jälkeen. Analyysimme perusteella jää epäselväksi, keitä nuoria lukioon valmentavan koulutuksen nähdään hyödyttävän eniten. Haastateltujen opettajien mukaan koulutus on suunnattu ensisijaisesti niille, jotka ovat muuttaneet Suomeen hiljattain ja tähtäävät lukiokoulutukseen,

mutta näyttää siltä, että vuoden koulutus on monelle liian lyhyt lukio-opinnoissa vaadittavan suomen kielen tason saavuttamiseen. Haastateltavat toivatkin esiin tarpeen tarjota valmentavaa koulutusta kaksivuotisena niille opiskelijoille, jotka tarvitsevat lisää harjoitusta ensimmäisen vuoden jälkeen. Opintojen lisäksi suomen kielen oppimisen tärkeyttä korostettiin myös työelämässä ja kotoutumisessa:

Mä näkisin, että yhteiskuntaan on vaikeampi sopeutua, jos ei osaa kieltä. Tavallaan se on paljon pienempi, suppeampi se piiri, jossa voi toimia [...]

Niin, että se ei sitten kuitenkaan riitä, vaikka semmonen iso porukka kavereita kommunikoi sillä kielellä [englanniksi]?

Ei mun mielestä, koska ei sitä aina oo kavereittensa kanssa. Joutuu asioimaan monissa eri tilanteissa virastoissa, pankeissa, työpaikoilla. On paljon tilanteita, jossa on pakko osata suomea. Kyllä se mun mielestä hiukan rajottaa sitä semmosta täydellistä sopeutumista. (H11: Opettaja, valmistava koulutus)

Haastatellun opettajan mukaan ilman riittävää kielitaitoa on hankala niin opiskella kuin työllistyäkin, ja kielitaidon puutteet vaikeuttavat oman paikan löytämistä yhteiskunnassa ylipäätään. Haastateltavat pohtivatkin vaihtoehtoja tilanteen ratkaisemiseksi. Yksi ratkaisuehdotus oli arvioida uudelleen, millaista kielitaitoa eri koulutuksissa ja ammateissa todellisuudessa tarvitaan ja mahdollisesti sitä kautta löytää nuorten kielitaitoa vastaava koulutuspolku. Valmentavien koulutusten tarjonnassa ja toteutuksessa olisi vielä paljon kehitettävää, jotta

mahdollisimman monet erilaisista taustoista tulevat, suomen kielen opiskelussa eri vaiheissa olevat nuoret pystyisivät niiden avulla etenemään omien koulutustoiveidensa mukaisesti.³¹

Kun keskusteltiin erityistä tukea tarvitsevien nuorten siirtymistä ja ohjauksesta, esiin nousi ammatillisen ja lukiokoulutuksen välinen kuilu. Linjassa aikaisemman tutkimuksen kanssa haastateltavat kertoivat, että erityistä tukea tarvitsevia nuoria ohjataan tyyppillisesti ammatillisten oppilaitosten ”sopiviksi” ja ”riittävän helpoksi” arvioituihin koulutusohjelmiin. Vaikka näissäkään ohjelmissa ei aina tunnisteta nuorten tuen tarpeita tai pystytä vastaamaan niihin riittävän hyvin, ammatillisten oppilaitosten katsottiin tarjoavan lukiota enemmän tukea ja joustoa opintoihin. Lukion puolestaan ajateltiin tarjoavan liian vähän tukea sitä tarvitseville opiskelijoille, ja lukion erityisopetukseen suhtauduttiin varauksella, kuten peruskoulun rehtori seuraavassa katkelmassa:

Lukiossa ei oo minkäänlaista henkilökohtasta tukea, se on täysin nolla. Erityisopettaja ei ehi tekee mitään muuta kuin lukitestaukset ja senkin heikosti koska hänellä on kolme koulua ja liian vähän aikaa ...
(H3: Rehtori, peruskoulu)

Erityistä tukea tarvitsevien nuorten mahdollisuus opiskella myös lukiossa mainittiin yhdeksi peruskoulun ohjaustyön tavoitteeksi:

Ilman muuta mun mielestä erityisoppilas tai muu niin kuuluu ihan yhtä hyvin lukioon kuin ammatilliseen, mutta kyllä mä silti olen sitä mieltä, että peruskoulun ohjaus on se avain, että siellä pitäis todella paljon miettiä yksilöllisesti. (H12: Opinto-ohjaaja, lukio)

Kullekin sopivan koulutuspaikan puntarointia helpotaisi useiden opinto-ohjaajien mukaan se, että siirtymävaihe olisi nykyistä joustavampi ja että käyttöön otettaisiin erilaisia tutustumisjaksoja sekä lukiossa että ammatillisissa oppilaitoksissa.

NUORTEN MONINAISUUS TULISI TUNNISTAA

Ohjauksen ammattilaiset korostivat tarvetta nähdä ja ottaa huomioon peruskoulun jälkeisten siirtymien monimuotoisuus ja epätyypillisuus. Eri syistä siirtymät eivät aina tapahdu sujuvasti ja suunnitellusti yhdeksännen luokan viimeisten kuukausien aikana – erilaiset mahdollisuuksien rakenteet kehystävät nuorten koulutusvalintoja ja kulkua peruskoulusta eteenpäin. Haastateltavat painottivat, että erityisesti tukea tarvitsevat nuoret hyötyisivät, jos koulutusjärjestelmä olisi sisäisesti joustavampi. Joustavoittamista pidettiin yleisesti parempana ratkaisuna kuin sitä, että kehitettäisiin erillisiä syrjäytymistä ehkäiseviä nuoriso- ja sosiaalityön hankkeita tai lyhytkestoisia koulutusprojekteja.

Haastatteluissa tuotiin esille runsaasti näkökohtia, jotka poikkeavat opetussuunnitelma-asiakirjoissa luonnehdituista ihanteellisista siirtymistä. Erityisesti peruskouluissa sekä ammatillisissa oppilaitoksissa toimivat ohjauksen ammattilaiset kyseenalaistivat ohjausjärjestelmän käytäntöjä ja niihin sisältyviä ennakko-oletuksia. Esimerkiksi käytännöt, joilla pyritään turvaamaan peruskoulun ja toisen asteen nivelvaiheen tiedonsiirto oppilaitoksesta toiseen, koettiin puutteellisiksi ja sattumanvaraisiksi:

Ja tähän liittyy, tähän nivelvaiheeseen, tällainen nivelvaiheen tiedonsiirtolomakekäytäntö myös, että jää oikeastaan nuoren ja huoltajan vastuulle, mitkä tiedot

siirretään oppimiseen liittyvistä asioista siihen toisen asteen opiskelupaikkaan. (H2: Rehtori, peruskoulu)

Sen lisäksi, että nuoren ja hänen huoltajansa vastuulle jäävää tiedonsiirtoa pidettiin sattumanvaraisena, lomakkeen välityksellä tehtävän yhteistyön ajateltiin olevan riittämätöntä ohjausta nivelvaiheessa.

Haastattelujen analyysin perusteella monet maahanmuuttotaukaiset ja erityistä tukea tarvitsevat nuoret hyötyisivät pidemmälle aikavälille venytetyistä siirtymistä ja niiden suunnittelusta; nivelvaiheista, jotka sisältäisivät esimerkiksi tuettuja, koulutuksia esitteleviä jaksoja. Liikkumista eri oppilaitosten välillä tulisi joustavoittaa, harkinnanvaraisen valinnan käytäntöjä³² laajentaa sekä lukion ohjauksen ja tuen resursseja lisätä.

Useassa haastattelussa toistui käsitys siitä, kuinka etenkin maahanmuuttotaukaisille nuorille olisi hyötyä vankemmasta ohjauksesta opiskelutaitojen kehittämisessä, ylioppilaskirjoituksiin valmistautumisessa sekä yleisesti lukio-opiskelun käytännöissä. Ohjaustyön tarve on sidoksissa myös nuoren perhetaustaan: nuoret ovat erilaisia esimerkiksi siinä, miten hyvin heidän vanhempansa tuntevat suomalaista koulutusjärjestelmää ja siten osaavat auttaa nuorta kouluun liittyvissä kysymyksissä.³³ Erityisesti hallintotehtävissä toimivat ohjauksen ammattilaiset korostivat tarvetta kehittää välineitä, joilla sitouttaa perheitä ohjaustyöhön ja valintapäätöksiin. Maahanmuuttotaukaisen vanhempien koettiin kaipaavan sekä yleistä tietoa suomalaisesta koulutusjärjestelmästä että kohdennetumpaa esittelyä eri koulutusvaihtoehdoista. Peruskoulussa tämä merkitsisi entistä monipuolisempaa ohjaustyötä, jonka avulla nuorten toiveista ja vanhempien ajatuksista voitaisiin keskustella yhdessä. Tavoitteena olisi, että jokaisen nuoren koulutustoiveita ja niiden suhdetta tarjolla oleviin vaihtoehtoihin

saataisiin selkeytettyä niin, että nuorelle löytyisi ensisijaisesti hänen omia kiinnostuksen kohteitaan vastaava opiskelupaikka.

Opetussuunnitelma-asiakirjoista välittyvän ihannekuvan ja ohjaustyön ammattilaisten haastattelupuheen vertailu osoittaa, että kaikki nuoret eivät kulje valmiita koulutuksellisia reittejä eikä kaikkien edessä häämötä sama mahdollisuuksien horisontti. Vielä nykyisinkin maahanmuuttotaustaisten ja erityistä tukea tarvitsevien nuorten koulutuspolkuja määrittävät heidän ikätovereitaan useammin ammatillinen koulutus ja tempoi-levat siirtymät koulutusten välillä. Näin on esimerkiksi siksi, että osa nuorista joutuu kielitaitonsa tason vuoksi eriarvoiseen asemaan koulutusvalinnoissa valtaväestöön verrattuna. Se, että suomen kielen taito on vasta kehittymässä, mutkistaa etenkin myöhään maahan tulleiden nuorten siirtymiä, mutta myös Suomessa syntyneiden, suomalaisen peruskoulun käyneiden maahanmuuttotaustaisten nuorten kielitaitoa saatetaan pitää riittämättömänä. Oletukset erityistä tukea tarvitsevien nuorten soveltumattomuudesta lukiokoulutukseen tai joihinkin erityisen vaativina pidettyihin ammatillisiin koulutusohjelmiin taas aiheuttavat jännitettä nuorten omien toiveiden ja ohjauksessa tarjottujen vaihtoehtojen välille.³⁴

Onkin selvää, että yhdenmukaiset ohjaukskäytännöt eivät ota huomioon nuorten ohjauksellisten tarpeiden monimuotoisuutta. Etenkin maahanmuuttotaustaisia ja erityistä tukea tarvitsevia nuoria varten tarvittaisiin opiskelijälähtöisempää ja systemaattisempaa ohjaustyötä, jotta heidän koulutukselliset tavoitteensa ja siirtymäjärjestelmän rakenteet voitaisiin sovittaa yhteen. Tavallisen perusopetuksen lomaan voitaisiin esimerkiksi ulottaa opinto-ohjausta ja keskustelua koulutus-toiveista sekä monikielisyttä tukevia kielen oppimisen pedagogisia käytäntöjä. Näin voitaisiin ehkäistä jo peruskoulussa alkavaa koulutuspolkujen eriytymistä.

10. Walther 2006; Soler-i-Martí & Ferre-Fons, 2015.
  11. Walther 2006; Pohl & Walther 2007.
  12. Pohl & Walther 2007.
  13. Ks. myös Niemi & Kurki 2013.
  14. Ks. Kurki 2019
  15. Zacheus, Kalalahti & Varjo 2017; ks. myös Walther 2006.
  16. Simola 2015.
  17. Foucault 1972, 49.
  18. Troman, Jeffrey & Beach 2006.
  19. OPH 2014a.
  20. OPH 2014b.
  21. OPH 2015c.
  22. OPH 2015d.
  23. OPH 2015b.
  24. OPH 2015a.
  25. L 532/2017.
  26. Kurki 2019; Niemi 2015
  27. Varjo, Kalalahti & Jahnukainen 2018.
  28. Niemi 2015.
  29. Ks. myös Kurki ym. 2018.
  30. Esim. Souto 2016; Kurki ym. 2018; Laaksonen 2018.
  31. Ks. myös Pirinen 2015.
  32. Harkinnanvaraisella valinnalla tarkoitetaan sitä, että oppilaitos voi valita opiskelijan koulutukseen valintapisteistä huolimatta. Tämä edellyttää erityistä syytä, kuten oppimisvaikeuksia, sosiaalisia syitä, koulutodistuksen puuttamista, ulkomaisella todistuksella hakemista tai kielitaidon puutetta.
  33. Peltola 2014.
  34. Niemi 2015.
- LUKU 2**
1. Myös muiden äidinkielten taidot vaikuttavat koulutusvalintoihin, mutta tässä keskitytään suomenkielisiä kouluja koskevaan tutkimukseen.
  2. Pirinen ym. 2015
  3. Kirjavainen, Pulkkinen & Jahnukainen 2016; Larja, Sutela & Witting 2015; Myrskylä 2011.
  4. Niemi & Mietola 2017; Jahnukainen 2001.
  5. Kalalahti ym. 2017; Niemi 2015; Kilpi-Jakonen 2011; Myrskylä 2011; Järvinen & Jahnukainen 2008; myös Kurki 2019
  6. Ks. myös Holopainen, Kalalahti & Varjo 2017.
  7. Dale & Parreira do Amaral 2015.
  8. Ks. Roberts 2009.
  9. Zacheus, Kalalahti & Varjo 2017.